

Emberek az embertelenség világában

A Gulág és a Gupvi

A Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának évkönyve
2015–2017

Gulágkutatók Nemzetközi Társasága
Kairosz Kiadó • Budapest, 2017

© A Gulágkutatók Nemzetközi Társasága, 2017

A kötetet szerkesztette:
BOGNÁR ZALÁN és MUSKOVICS ANDREA ANNA

A kötet megjelenését támogatta az Emberi Erőforrások Minisztériuma
által létrehozott Gulág, Gupvi Emlékbizottság

ISBN: 978-963-662-899-4

A kötetet a Gulágkutatók Nemzetközi Társasága megbízásából
a Kairosz Kiadó gondozta.

A kiadásért felel Majorszki András,
a Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának elnöke.

www.gulag.hu

3515 Miskolc, Egyetemváros
BTK Történelemtudományi Intézet B/2 IV. em. 401.

Nyomdai előkészítés: Gódor Ágnes
Nyomdai kivitelezés: Creative Marketing Bt.

TARTALOMJEGYZÉK

GULÁGKUTATÓK NEMZETKÖZI TÁRSASÁGA	6
ELŐSZÓ.....	7
GULÁG ÉS GUPVI.....	11
SZERENCSES KÁROLY: A Gulág-szindróma.....	13
KOLONTÁRI ATTILA: Adalékok a Gulág történetéhez	26
STARK TAMÁS: Kényszerszermunkatáborok a Szovjetunióban.....	52
BOGNÁR ZALÁN: 960 ezer vagy több mint 1 millió (hadi)fogoly? – Az 1941–1945 között szovjet (hadi)fogságba vetett magyar állampolgárok (katonák és civilek) létszáma és halálozási arányuk.....	66
SZÉKELYFÖLDTŐL A DUNÁNTÚLIG – ELHURCOLÁSOK RÉGIÓKBAN.....	99
MURÁDIN JÁNOS KRISTÓF: Erdélyi magyar civilek elhurcolása a GUPVI táboraiba..	101
DUPKA GYÖRGY: Szovjetellenes elemek felkutatása, letartóztatása, felelősségre vonása Kárpátalján 1944–1945 folyamán	117
MOLNÁR D. ERZSÉBET: Kárpátaljai honvédek és egyéb fegyveres testületek tagjai szovjet fogságban	143
OROSZNÉ STUMPF ÉVA: Jóvatették azt, amit el sem követhettek – A szerencsi gyűjtőtáborból donbászi kényszerszermunkára	158
MÁRKUS BEÁTA: A dél-dunántúli elűzött németek és a „Málenkij robot” – A Szovjetunióba deportálás korai forrásai Németországban.....	178
TELEPÜLÉSEK – ELHURCOLÁSOK	191
MUSKOVICS ANDREA ANNA: Tárnokiai és érdiiek útja a Szovjetunió lágereibe – A visszaemlékezések tükrében	193
MAJORSZKI ANDRÁS: „Málenkij robot”. Ondiak kényszerszermunkán a Szovjetunióban (1945–1947)	209
TIRCSI RICHÁRD: A Szovjetunióba kényszerszermunkára hurcolt mérki és vállaji németek története 1945–1949	229
LÁGER ÉS EMBER	245
BENKŐ LEVENTE–PAPP ANNAMÁRIA: A foksányi szovjet fogolytábor – Vázlatos adalékok a 176. számú láger történetéhez 1945 első feléből.....	247
MOLNÁR IMRE: Esterházy János Gulágra való elhurcolása, majd Csehszlovákiába való hazahozatala.....	266
BÁRÁNY-SZILFAI ALIDA: „Leányrabló banda” kezéből a Gulágra – Sabján Ferencné (korábban Horváth Sándorné) Marczin Borbála története.....	294
REIDER MÓNIKA: „Kedves szüleim! Tudatom egészséges vagyok...!” – Üzenetek a hadifogolytáborokból	307
GKNT-KONFERENCIÁK 2015–2016.....	325
GYURKOVICS SAROLTA: Trauma és tabu. „Málenkij robot” 1944/45–2014/15	327
MAKRA MÓNIKA: Budapest, Kárpát-medence – 'Málenkij robot', emlékezet	333
A KÖTET SZERZŐI.....	341
KISLEXIKON.....	349
A GKNT-TAGOK 2015–2017-BEN MEGJELENT, MEGJELENŐ KÖNYVEI.....	353
MELLÉKLETEK	384

BOGNÁR ZALÁN

960 EZER VAGY TÖBB MINT 1 MILLIÓ (HADI)FOGOLY?

*Az 1941–1945 között szovjet (hadi)fogságba vetett
magyar állampolgárok (katonák és civilek) létszáma
és halálzási arányuk*

Magyarország második világháborús (hadi)fogoly-veszteségéről¹ többféle adat látott napvilágot, a 800-900 ezer főtől² az 1,3-1,4 milliós létszámig.³ A szovjet fogságba kerültek létszámáról is többféle adat, számítás létezik a 477 ezer főtől⁴ a 600 ezer,⁵ a 700 ezer,⁶ illetve több mint 700 ezer⁷ és a több mint 800 ezren⁸ keresztül az 1 millió föig,⁹ hogy csak a főbbeket említsem. Mindez jól mutatja a kérdés kutatásának nehézségét, amely adódik egyrészt az adatok hiányából, illetve a meglévők sokféleségéből, másrészt a téma rendkívüli bonyolultságából, szerteágazóságából. Jelen írásomban arra vállalkozom, hogy megvizsgáljam ezen adatoknak, számításoknak a hátterét, és egy minél megalapozottabb, minél szélesebb bázison alapuló létszámot alakítsak ki.

¹ A (hadi)fogoly szó ilyen módon való írása azt fejezi ki, hogy a szovjetek a katonákon kívül civilek százazeit is hadifogolyként kezelték, és a korabeli Magyarországon is a tömegesen elszállított civilekről is csak mint „hadifoglyokról” lehetett beszélni.

² STARK 1989a. 51.; FEHÉR KÖNYV 1950. 18.

³ FÜR 1984. 39.

⁴ VARGA 2009. 161.

⁵ STARK 1989a. 52.

⁶ FÜZES 1994. 32.

⁷ Korom Mihály 700-720 ezer szovjet fogságba esett magyar katonáról tesz említést. (KOROM 1984. 3.) „...a szovjet fogságba esettek és elhurcoltak teljes létszáma meghaladja a 700 ezer főt.” (STARK 1991. 40.)

⁸ MENCZER 2007. 138–150.

⁹ BOGNÁR 2001. 46–54.

A második világháború jellegében egészen más volt, mint a korábbi, ebben – ellentétben az előzővel – a harcok az ellenség teljes, totális vereségéig folytak, s a két egymással szembenálló, a totális háborút képviselő hatalom – a nemzetiszocialista Németország és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége – az ellenség polgári lakosságán is tömeges megtorló intézkedéseket hajtott végre, sőt a saját lakosságán is. Utóbbiak megtorlásairól csak néhány példa: kulákok, Volga-menti németek, csecse-nek, kalmükök, ingusok, krími tatárok és még számos népcsoport deportálása,¹⁰ vagy a sok milliós áldozatot követelő népirtás, az 1932–1933-as ukrajnai holodomor.

Mindebből következően a második világháborúban – ellentétben a korábbi háborúkkal – több volt a polgári halálos áldozat, mint a harci cselekményekben elesett katonák száma. S az önmagát felszabadítónak aposztrofáló Szovjetunió által elfoglalt, úgymond „felszabadított” területeken százvezrek és milliók számára nem a béke, a szabadság, hanem a szülőföldjükről való elűzetés és elhurcolás, a kényszermunka, a rabság, a megalázottság időszaka következett. A Szovjetunió a megszállásnak nemcsak az anyagi, de az emberi árát is megkövetelte már Lengyelország keleti részének 1939-es lerohanásától kezdve. Az NKVD, vagyis a szovjet Belügyi Népbiztosság vezetője ekkor, 1939. szeptember 19-én adta ki az utasítását az UPV, a Hadifogolyügyi Parancsnokság (Upravlenyje po gyelam Vojennoplennih) létrehozására, amit később kibővítve UPVI-nak (Hadifogoly- és Internáltügyi Parancsnokságnak (Upravlenyje po gyelam Vojennoplennih i Internyirovannih) neveztek el, s majd 1945 januárjától, amikor már millió feletti létszámban őriztek katonákat és civileket e parancsnokság vezetése alatt lévő lágerrendszerben, akkor a GULAG-gal (Glavnoje Upravlenyje Lagerej) egy szintre emelték, vagyis Főparancsnoksággá. Így lett a neve GUPVI, vagyis Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokság (Glavnoje Upravlenyje po gyelam Vojennoplennih i Internyirovannih).

Az előbbiekből adódóan a szovjet (hadi)fogságba került magyar állampolgárok között hatalmas tömegű polgári, azaz civil lakosság is benne foglaltatik.

A kérdés alapos vizsgálatát először is nehezíti, hogy az erre vonatkozó iratok már a vizsgált korszak egyes időszakában, az 1944. október 15-ei

¹⁰ Bővebben e témáról lásd: POLIAN 2004.

sikertelen kiugrási kísérletet követő Szálasi-puccs után csak foghíjasan készültek, másrészt, a háborús körülmények között megsemmisültek. Harmadrészt, Magyarország szovjet megszállása alatt sem keletkezhettek, keletkeztek megfelelő részletességű információkat tartalmazó dokumentumok, s a már korábban meglévők jó részét is megsemmisítették vagy eltűnt. Így például a Magyar Vöröskereszt Kutató és Tudósító Irodája Hadifogoly Osztályának a teljes iratanyaga eltűnt. Nemcsak a vöröskeresztes iratanyag tűnt el! Eltűnt a Népjóléti Minisztérium Elnöki és a Hadigondozási Főosztályának az 1945, 1946-os iratanyaga is. Jól mutatja a hadifogolykérdés körüli titkolózást, hogy még a nyugati hadifoglyok hazahozatalával foglalkozó Hazahozatali Kormánybiztosság iratanyagából is csak 0,01 iratfolyóméternyi, azaz egy centiméternyi irat van a kormány szerv másfél éves működéséről. Az is csak azért maradhatott meg, mert az iratanyag eltüntetésekor nyilvánvalóan nem volt a helyén, és csak később került elő.

Hála az 1990 után megindult változásoknak, a téma immár publikussá, a levéltárak ilyen irányú anyagai Magyarországon teljesen, Oroszországban részlegesen váltak kutathatóvá, így egyre több publikáció láthatott napvilágot ebben a tárgykörben. Mindezek ellenére a téma kutatása még mindig sok bizonytalan tényezőt rejt magában. Ugyanakkor az eddigi kutatási eredmények lehetővé teszik, hogy a szovjet fogságba került magyar állampolgárok létszámát kétféle módon is meghatározhassuk: 1. a magyar veszteségi adatokból kiindulva, 2. a szovjet adatokból kiindulva.

Létszám-meghatározás a magyar adatokból kiindulva

Először is, fontos meghatározni, hogy Magyarországon mit értünk! Annál is inkább lényeges ennek a tisztázása, mivel a témával kapcsolatos források és főként a publikációk nem kis része nem is jelöli meg, hogy a trianoni Magyarország 93 ezer négyzetkilométeres, 9,3 milliós vagy az 1938–1941 közötti, területi visszacsatolásokkal 172 ezer négyzetkilométerre és 14,7 millió főre növekedett Magyarország veszteségéről írnak, vagy éppen egy a trianoni Magyarországra vonatkozó adatot a megnagyobbodott területre vonatkoztatják vagy fordítva! A következőkben természetesen

a korabeli, megnagyobbodott területű és lakosú Magyarországot veszem alapul két alapvető oknál fogva. Először is, ez volt a korabeli, második világháborús Magyarország területe. Másodszer pedig, mivel a katonaság sorozása is a megnagyobbodott területű országból történt, beleértve a lakosság 20%-át kitevő különböző nemzetiségeket.

Mindezek előrebocsátása után, a szűk keretek miatt először is csak a szovjet fogságba került katonák számát veszem számba – többnyire a Stark Tamás által is a legmegbízhatóbbnak talált dokumentumok alapján.

A katona hadifoglyok létszáma

Magyarországnak a Szovjetunió elleni hadba lépésétől, azaz 1941. június 26-tól 1944. október végéig tartó időszakára vonatkozó katonai veszteségről a legmegbízhatóbb összefoglaló adatokat a Honvédelmi Minisztérium által a Szövetséges (szovjet) Ellenőrző Bizottság¹¹ (SZEB) számára 1945. november 30-án kiadott táblázat tartalmazza. Ennek számadatai 1946-ban változatlanul kerültek bele a békeelőkészítő anyagba. Eszerint ennek az időszaknak a magyar katonai vesztesége 256 531 fő, akik közül 37 490 fő meghalt, 88 296 fő megsebesült, 124 890 fő eltűnt és 5755 fő hadifogságba esett. Az eltűntek közel 125 ezres száma természetesen nemcsak az elesettek, hanem a fogságba esettek számát is magában foglalja. Hogy mennyi az utóbbiak száma, az pontosan nem állapítható meg. A békeelőkészítő anyag 65 ezer főre teszi a hadifoglyok arányát a 125 ezer főből. Ugyanis tapasztalati tény, hogy az eltűnteknek általában körülbelül a fele kerül hadifogságba. Így az 5755 bizonyítottan hadifogságba kerülttel együtt összesen mintegy 70 ezer fő Magyarország hadifogoly-vesztesége 1944. október végéig.¹²

Ebből az időszakból a legnagyobb veszteséget a Donhoz harcokban kijutott és ott az 1943. januári szovjet támadás következtében gyakorlatilag megsemmisült magyar 2. hadsereg szenvedte el. A több mint 200 ezer

¹¹ A Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) nevébe betoldott „(szovjet)” jelző azt fejezi ki, hogy bár a magyarországi SZEB-ben három nagyhatalom vett részt, valójában mindenben a szovjetek döntöttek, hiszen az ő hadseregük szállta meg az országot. A szovjetek az angolszász hatalmakat legtöbbször csak utólag értesítették a döntéseikről, intézkedéseikről. Ugyanakkor Olaszországban a szovjetek voltak hasonló helyzetre kárhozhatóak.

¹² STARK 1989. 16–18.

fős hadsereg úgynevezett „véres vesztesége”, vagyis a meghaltak, sebesültek, eltűntek és a hadifogságba esettek száma 120 ezer fő volt, melyből a szovjet hatóságok által regisztrált magyar hadifoglyok száma 31 299 fő. Ők azok, aki nem fagytak meg, haltak meg a hadifogoly átvevő helyek felé tartva.¹³ Ugyanis Stomm Marcell, a 2. hadsereg III. hadtestének parancsnoka által írt visszaemlékezésében egy NKVD-s altábornagy a következőket mondta neki: „... sajnos, ők nem tudtak oly gondot fordítani a hadifoglyokra, mint talán kellett volna. Egy 5000 főből álló magyar hadifogolyoszlop, melyet szovjet őrség kísért, a rendkívüli hidegben eltévedt, és őrségestől együtt utolsó emberig megfagyott, elpusztult.”¹⁴ Valószínűleg ez az 5000 fős magyar hadifogoly kontingens nem került bele a központi statisztikába, hogy ne rontsa azokat, legfeljebb megmaradtak a helyi szintű jelentésekben.

1944. november első napjaitól gyakorlatilag megszűnt a veszteségek központi számbavétele. A harcok közben legtöbbször csak egyszerű füzetlapra írt ezred-, század- vagy ütegszintű veszteségi jelentésekből egy bomlófélben lévő hadsereg képe rajzolódik ki. A veszteségek nagy részét, akárcsak 1943-ban, az eltűntek alkotják. Azonban amíg a Dontól való visszavonulás idején az eltűntek többsége meghalt vagy fogságba esett, addig az 1944. október 15-i kiugrási kísérlet után megindult a magyar honvédség tömeges lemorzsolódása, elkezdődött a tömeges átállások, megadások időszaka, s az eltűnés körülményeiről tudósító rubrikába elsősorban a „dezertálás”, illetve a „szabadságról való vissza nem térés” került.¹⁵

Erről a folyamatról értesítette Sztálint Mehlisz vezérezredes, a 4. Ukrán Front politikai csoportfőnöke október 28-i táviratában a következőképpen: „A frontunkkal szemben álló 1. magyar hadsereg egységei a széthullás és a demoralizálódás állapotában vannak. Csapataink naponta 1000-1500-2000, néha még több foglyot ejtenek... A front megkerülő hadműveletei következtében sok magyar egység széthullott, és a katonák csapatokba verődve barangolnak az erdőkben, egy részük fegyverrel, más részük fegyver nélkül, sokan civil ruhába öltözve.”¹⁶ Tóth Sándor szerint Miklós Béla vezérezredesnek, az 1. hadsereg parancs-

¹³ VARGA 2009. 142.

¹⁴ STOMM 1990. 146.

¹⁵ STARK 1989. 47.

¹⁶ TÓTH 1975. 21.

nokának a felhívására két hét alatt több mint 20 ezer katona adta meg magát a szovjet csapatoknak.¹⁷

A Magyar Királyi Honvédségnek a trianoni Magyarország területén 1944 novemberétől elszenvedett hadifogoly-veszteségének a meghatározása igen nehéz feladat, mivel a katonai veszteségekre vonatkozó levéltári forrásanyag rendkívül kevés és töredékes, és sokszor ellentmondásos. Ráadásul a témával foglalkozó szerzők írásaikban nem mindig tesznek különbséget a veszteségek különböző formái között. Nem egy tanulmányban az elesettek, sebesültek, eltűntek, hadifoglyok, internáltak száma összemosódik. Ezért az általam és Stark Tamás által is legmegbízhatóbbnak tartott, a Párizsba küldött Magyar Béke delegáció Katonai csoportja számára 1946-ban készített *Adatok a hadifoglyok körülbelüli létszámáról* című feljegyzés adatait veszem alapul.

E szerint 1944. október végén a honvédség létszáma a teljes mozgósításkor, a kiképző, a pót- és a békealakulatokkal együtt 1,1 millió fő volt. Ezzel szemben „1945. február 1-én mintegy 580 000 ember volt nyilvántartásban”.¹⁸ Azaz több mint félmillió katona volt a magyar honvédség vesztesége 1944 októberétől 1945. február 1-ig. Erről a több mint félmillió, pontosabban 520 ezer fős veszteségről, annak veszteségi nemenként való összetevőiről semmiféle konkrét összesítő adat nem áll rendelkezésre. A feljegyzés készítői konkrét adatok híján a következő hipotézis alapján határozták meg a vizsgált időszak hadifogoly-veszteségét: „Ha ezeknek [mármint az 520 ezernek – B. Z.] mintegy a felét számítjuk, és körülbelül reálisan ezt számíthatjuk, mint akik a hadműveletek során fogságba estek, vagy mint volt katonák lakóhelyükről kerültek fogságba, ezek számát, mintegy 250 000-re tehetjük.”¹⁹ A hipotézis hitelét növeli, hogy a becslés a világháború alatt is a Honvédelmi Minisztériumban dolgozó, tehát a kérdést jól ismerő, kompetens személyektől származik. Másrészt pedig katonai körökben általános tapasztalati tény, hogy az eltűnteknek körülbelül a fele kerül hadifogságba.

Ugyanakkor, ha eltekintünk a katonák nagyvonalúságától, és nem kerekítjük az 520 ezret 500 ezerre, akkor 260 ezer hadifoglyot kapunk

¹⁷ TÓTH 1975. 22.

¹⁸ Hadtörténelmi Levéltár és Irattár Honvédelmi Minisztérium (továbbiakban: HLI HM) Békeelőkészítő csoport iratai (továbbiakban: Bée. cs. i.) 2. doboz. A/I. 94/4766.

¹⁹ HLI HM Bée. cs. i. 2. doboz. A/I. 94/4766.

végeredményként. Ugyanakkor a 260 ezer fős hadifogoly-veszteségnél nagyobb létszám mellett szól az, hogy az úgynevezett „felezési elvet” az országon kívüli hadműveleti területeknél szokták alkalmazni, illetve olyan esetekben, amikor az ellenséges erők csak részlegesen nyomultak be az adott ország területére. Gondoljunk csak arra, hogy a Magyarországon kívüli, idegen területen kisebb volt a túlélés lehetősége. Ráadásul 1944. október 15-e után az eltűnés körülményeiről tudósító rubrikába elsősorban a „dezertálás”, illetve a „szabadságról való vissza nem térés” került, míg korábban az eltűntek többsége meghalt vagy fogságba esett. Ugyanakkor a dezertálók jelentős része is, ahogy az a már citált feljegyzésben olvasható „mint volt *katonák* [kiemelés tőlem – B. Z.] lakóhelyükről kerültek fogságba”.²⁰ Tehát Magyarországon 1944 novemberétől 1945. január végéig a 260 ezernél több, minimum 280 ezer magyar katona került hadifogságba, igaz, egy részük dezertáltként. Tehát megmaradt még 240 ezer besorozott „eltűnt” katona, akiknek egy részét immár civilben, otthonról vitték el.

Azonban 1945 januárjával nem fejeződtek be a harcok Magyarországon területén, és a sorozások, a bevonultatások is tovább folytak. Az 1945. február 13-ával befejeződött *budapesti csatában* a Hindy Iván parancsnoksága alatt harcoló 40 ezer magyar védőből további 15–25 ezer fő esett szovjet fogságba.²¹

1945. március 6-án a Német Birodalom – főként a zalai olajmező megtartása miatt – hazánk területén, és nem Berlin előterében indította a második világháború utolsó nagy német offenzíváját, a *Tavaszi ébredés* hadműveletet, amelyben csak a nagymértékben lecsökkent létszámú és leharcolt állapotban lévő magyar 3. hadsereg néhány seregteste vett részt. Szovjet adatok szerint „a németek március 6. és 15. között 45 ezer katonát” vesztek.²² Az idézet is azt bizonyítja, hogy magyar seregtestek alig vettek részt a hadműveletben, így veszteségük is minimális lehetett, s valószínűleg ezúttal *mintegy 5000 fő adhatta meg magát*, illetve került szovjet fogságba.

Március 16-án a szovjet csapatok ellentámadásba mentek át, s megindították a *bécsi hadműveletet*. A szovjet szakirodalom egyik állítása szerint a márciusi hadműveletekben az ellenséges német–magyar erők 40 ezer

²⁰ HLI HM Bée. cs. i. 2. doboz. A/I. 94/4766.

²¹ SZABÓ 1994. 86.; UNGVÁRY 1998. 293.

²² SZABÓ–SZÁMVÉBER é. n. 178.

katonát vesztek.²³ Itt valószínűleg a veszteség alatt csak a halottak és esetleg a sebesültek számát adhatták meg a következőkben leírtak fényében. Ugyanis 1945 márciusára a Vörös Hadsereg csapatainak Magyarországon nyugati határához való közeledésével a magyar katonák egy része úgy döntött, hogy nem hagyja el hazáját, hanem inkább megadja magát, vagy megpróbál hazaszökni. Csak a 3. Ukrán Front főcsapásának a sávjában visszavonuló magyar katonák közül mintegy 45 ezren adták meg magukat harc nélkül az osztrák határ előtt 1945. március 28–30. között.²⁴ Ezen belül is a Sopron irányában előretörő 4. gárdahadsereg szakaszán több mint 24 ezer magyar katona várta be ellenállás nélkül a szovjet csapatokat.²⁵ Ha tehát csak a 3. Ukrán Front főcsapásának az irányában mindössze három nap alatt 45 ezer magyar katona adta meg magát, akkor a teljes határszakasz előtt március 28-a előtt és március 30. és április 12. között még minimum 25–35 ezer magyar katona adhatta meg magát, vagyis összesen hetven-nyolcvanezren kerültek szovjet hadifogságba. Tehát a februárban és március elején fogságba vetettekkel együtt további 90–110 ezer hadifogoly adódik a novembertől január végéig elfogott 280 ezerhez. Ha azonban a budapesti katlanba zártakat is beleszámították a február 1-jén számba vett veszteségbe, tehát azokat levonjuk a 90–110 ezer főből, akkor is legalább 75–85 ezer honvédségi hadifogollyal nő a magyarországi harcok során szovjet fogságba esett magyar katonák száma.

Összegezve az eddigieket, 355–365 ezer, kerekítve *mintegy 360 ezer főre tehető az 1944 novemberétől 1945. április 12-ig tartó magyarországi harcok során a Vörös Hadsereg és az alárendeltségében harcoló bolgár, román és jugoszláv hadifogságba került magyar katonák száma. A korábbi, 1941 júniusától 1944. október végéig hadifogságba került 70 ezer fővel együtt tehát a magyarországi harcok végéig összesen 430 ezer fő került szovjet hadifogságba.* Óriási szám ez, de mégis csak egy része, mégpedig a kisebb része a második világháború folyamán összesen fogságba esett magyar katonáknak, mivel többségük a Német Birodalom területén került fogságba.

Az 1944. októberi német segítséggel végrehajtott nyilas puccs után a Vörös Hadsereg rohamos gyorsasággal foglalta el az ország egyre nagyobb részét. Világossá vált, hogy amennyiben az ország még nyilas-német ura-

²³ GURKIN 1981. 65–71.

²⁴ DOMBRÁDY-TÓTH 1987. 437.; LIPTAI 1985. 434.

²⁵ ZAHAROV 1973. 333.

lom alatt álló része folytatni akarja a háborút, akkor a szétesőben lévő haderő átszervezésére és új hadosztályok szervezésére, kiképzésére csak német területen van lehetőség. Ezért a Szálasi-kormány november közepén megállapodást kötött a német kormánnyal a magyar haderő jelentős részének Németországban történő kiképzéséről és újjászervezéséről. Ennek lényegesebb pontjai a következők voltak: A magyar kormány az ország férfi lakosságából új katonai egységeket hoz létre, s e célból Németországba csoportosítja a tényleges katonai szolgálatra kötelezett 21–23 év közötti ifjakat; továbbá a 24–35 év közöttieket, akik még nincsenek kiképezve; 100 ezer 35 éven felüli férfit segédszolgálatra; a 18–20 éveseket kiegészítésként csapatcélokra; valamint a 15–17 éves serdülőket, akik a Hitlerjugenddel együtt kapnak kiképzést és alkalmazást, elsősorban a légvédelmi és a légoltalmi szolgálatban.²⁶ A kitelepítettek számbavételére és a feladatok koordinálására a honvédelmi miniszter a honvédség németországi főfelügyelőjévé vitéz Major Jenő vezérezredest nevezte ki.²⁷

Mivel a kitelepített alakulatok katonái minimális kivételtől eltekintve mind hadifogságba estek, számuk meghatározása rendkívül fontos, ugyanakkor a korabeli anarchikus állapotok közt nem is volt lehetséges.²⁸ A kitelepített alakulatok létszámára vonatkozó adatok komoly szóródást mutatnak, mégis a legtöbb adat a Honvédelmi Minisztérium Békeelőkészítő anyagában is több helyen megtalálható *580 ezer fős létszámadatot* támasztja alá, s ez a szám, mint már említettem, minimális kivételtől eltekintve megegyezik a Német Birodalom területén fogságba esettekével.²⁹

Vagyis, *a korábbi időszak mintegy 430 ezres hadifogolyszámával együtt több mint 1 millió főre tehető a 172 ezer négyzetkilométeres, 14,7 millió lakosú Magyarország második világháborús hadifogoly-vesztése, azaz a katonaként fogságba került magyar állampolgárok száma.*

²⁶ VERESS 1972–74. 251.

²⁷ Vitéz Major Jenő vezérezredest németországi tevékenységéről bővebben lásd: MAJOR é. n.

²⁸ Az okokra bővebben kitér Major Jenő vezérezredest. In: VERESS 1972–74. 255., 307.

²⁹ Ugyanakkor a már többször idézett *Adatok a hadifoglyok körülbelüli létszámáról* című feljegyzésben a nyugatra kitelepült alakulatokat három csoportba osztották, és külön-külön meghatározták a létszámukat. E szerint 133 ezer főnyi kiképző és 260 ezer főnyi béke, valamint szintén 260 ezer főben meghatározott harcos alakulat települt ki nyugatra, s ha ezeket összeadjuk, akkor nem 580 ezer fő, hanem 653 ezer főt kapunk. Azt még további kutatásoknak kell megválaszolnia, hogy a feljegyzés készítői miért s hogyan tudtak átsiklani a két létszám különbsége felett. HLI HM Bée. cs. i. 2. doboz. A/I. 94/4766.

A békeelőkészítő anyag 1946-os feljegyzése szerint – a kiképző, a béke és a harcos alakulatoknak a különböző megszállási zónahatárokon való fogságba esésüknek az összegzése alapján – a kitelepült 580 ezer katonából 300 ezer fő a nyugati hatalmak, míg 260–280 ezer fő szovjet fogságba került.³⁰ Tehát a már korábban a Vörös Hadsereg fogságába esett 430 ezer fővel együtt, *összesen 690–710 ezer magyar katona került szovjet hadifogságba a második világháború folyamán.*

Ugyanerre az eredményre jutott Korom Mihály is, aki szerint a trianoni Magyarország területéről körülbelül 550–570 ezer katona került szovjet fogságba, valamint a visszacsatolt területekről „még további, mintegy 150 000-re becsült volt magyar katona”.³¹ Tehát összesen 700–720 ezer főre tette a megnagyobbodott ország területéről szovjet fogságba kerülő magyar katonák létszámát. Korom Mihály a szocialista korszakban természetesen nem írt, nem is írhatott arról, hogy a katonákon kívül mennyi civil került szovjet fogságba.

Stark Tamás számításai szerint – nem korrigálva a katonák számításának elnagyoltságát az eltűntek felezésénél és a 1945. február 1. és 1945. április 12. között szovjet fogságba kerültek létszámát – „közel 600 ezer katona, illetve a honvédség által nyilvántartott személy esett szovjet fogságba”.³² Fontos itt kiemelni, illetve ismételni, hogy a szovjet fogságba került magyar hadifoglyok 600, illetve 700–720 ezer fős létszáma egyértelműen és kizárólag csak a katonákra vonatkozik, hiszen mind Korom Mihály, mind Stark Tamás, mind jelen sorok szerzőjének összesített létszámadata is a katonák által megadott adatokon alapszik, akik csak a sorozott katonák adataival számoltak, megemlítve bennük a béke-, a kiképző- és a harcos alakulatokat, de civileket sosem említettek! Tehát a mintegy 700 ezer katona hadifogolyhoz még hozzá kell adni a „málenkij robotosok”, vagyis az ítélet nélkül, civilként fogságba vetettek létszámát.

Ugyanakkor a mintegy 700 ezer besorozott és hadifogságba esett katona közül mintegy 40–50 ezren lehetnek azok, akik dezertálásuk után, már civilbe öltözött egyénekként estek fogságba. Ők az 520 ezer fős veszteségből a hadifogoly-létszámba már beszámított 280 ezer főbe tartoznak. Tehát ezt a létszámot le kell vonnunk majd a civilként fogságba

³⁰ HLI HM Bée. cs. i. 2. doboz. A/I. 94/4766.

³¹ KOROM 1984. 3.

³² STARK 2006. 29.

vetettek létszámából. Rajtuk kívül még bizonyosan lehettek olyanok is, akik a hadifoglyok közé be nem számított 240 ezer fős veszteségbe tartoznak.

A civil „hadifoglyok” létszáma

Azonban a civilben, immár otthon elfogottakat sem az 1929-es, a hadifoglyokkal való bánásmódról szóló genfi konvenció, sem a szovjet rendeletek alapján nem lehetett volna hadifogságba ejteni, hadifogolynak tekinteni. Előbbit a Szovjetunió nem írta alá, utóbbi pedig csak írott maszlag maradt, amit a nyugati szövetségeseik megnyugtatóra készítettek. Ugyanis a hadifoglyokról szóló, a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa által 1941. július 1-jén jóváhagyott, 1798-800. T. (Titkos!) számú határozata szerint: „*Hadifoglyoknak minősülnek: a) a Szovjetunióval hadiállapotban lévő államok fegyveres erejéhez tartozó mindazon személyek, akik katonai tevékenység során estek fogságba [kiemelés tőlem – B. Z.]...³³* Tehát csak azokat ejtették volna még a saját szabályaik szerint is hadifogságba, akiket „katonai tevékenység során” fogtak el, nem pedig olyanokat, akiket otthon civilként fogtak el hetekkel, akár hónapokkal az adott terület elfoglalása után.

Immár köztudomású, hogy a Vörös Hadsereg a magyarországi hadműveletei során tömegesen vetett fogságba polgári lakosokat is. Hogy milyen tényezők álltak ennek hátterében és mennyi lehetett az ezek alapján elhurcolt polgári lakosok száma, arról már több publikációmban is írtam, de a teljesség kedvéért ismét sorra veszem ezeket.

A polgári lakosság tömeges elhurcolásának két alapvető indoka volt: 1. A hatalmas embervesztés pótlására (rabszolga)munkaerő beszerzése, 2. A megtorlás. Az nem számított, hogy a „hadifogoly”, illetve deportált gyakorlatilag rabszolga-munkaerő alapvetően nem hatékony. A sztálini diktatúrának ekkorra már nagy tapasztalata volt a kényszermunkaerő alkalmazásában, hiszen ekkorra már több millió szovjet állampolgár kényszerült megismerni a GULAG légereinek poklát.

E munkaerő külföldről történő beszerzéséhez szolgált ideológiai alapul a kollektív bűnösség elve, amelyet ugyan a magyarokkal szemben a sztálini vezetés hivatalosan tagadott, de a gyakorlatban mindig is alkalma-

³³ Első magyar nyelvű közlése: DUPKA–KORSZUN 1997. 39.

zott. Sztálin már az 1943. március 23-i Edennel, a brit külügyminiszterrel folytatott megbeszélésén leszögezte: „Magyarországot meg kell büntetni.”³⁴ Néhány hónappal később a brit diplomácia megkeresésére Molotov, külügyi népbiztos 1943. június 7-i válaszában a következőket írta: „A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, melyet Magyarország Németországnak nyújtott [...] a felelősséget nemcsak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem kisebb vagy nagyobb mértékben a magyar népnek is.”³⁵

Így tehát, szinte attól a pillanattól kezdve, hogy a Vörös Hadsereg Magyarország területére érkezett, azonnal tömegesen kezdték elhurcolni a civil lakosságot. A Székelyföldről Vas vármegyéig, Kárpátaljától a Délvidékig mindenhol vitték el tömegesen az embereket a különböző parancsok és indokok alapján. Bár a korabeli Magyarország területén a harcok „csak” hét és fél hónapig zajlottak, ezzel szemben az elhurcolások kilenc hónapon keresztül tartottak. Hiszen 1944 szeptemberében Háromszék, Csík vármegyében, októberben Tordáról, Kolozsvárról, Debrecenből és környékéről, novemberben Kárpátaljáról, Csonka-Bereg megyéből, Nyíregyházáról, decemberben és januárban az Északi-középhegységből, a Duna-Tisza közéről és a Dél-Dunántúlról, decembertől áprilisig Budapestről és környékéről, február és május között Észak- és Nyugat-Dunántúlról hurcolták el ítélet nélkül kényszermunkára honfitársainkat. Még 1945. május 30-án is szedtek össze embereket Somogy vármegyében.³⁶

Az elhurcoltak túlnyomó többségét hadifogolyként, míg kisebb részüket német származás indokával internáltként hurcolták el. Utóbbiak között nők is voltak szép számmal. Mégis a korabeli, a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon róluk is csak a hadifogoly-ügy keretében lehetett szólni. Ezért a Szovjetunióból szabadon bocsátott deportált nők is Debrecenben a Hadifogoly-átvevő Bizottságtól olyan igazolást kaptak, hogy ők „hadifogságból tértek haza (1. *illusztráció*).”³⁷

³⁴ RÁNKI 1978. 14.

³⁵ JUHÁSZ 1978. 158–159.

³⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) XIX-J-1-q Külügyminisztérium Hadifogoly Ösztály (továbbiakban: KÜM HDF O) 30.102/pol. – 1945.

³⁷ BOGNÁR 2009. 57.

Magyar Népióléti Minisztérium Hadifogolygondozó Kirendeltsége Debrecen

40.190.../194... szám. Sorszám: *5130/B*

Igazolvány
hadifogságból hazatért részére

E fontos személyi okmányt a hatóságok el nem vehetik és vissza nem tarthatják. Tulajdonosa saját érdekében őrizze meg, mert pótolni nem lehet!

A hazatért neve: *Schultz Istvánné Frank Erzsébet (evvel)*
 Anyja neve: *Gump Erzsébet* állampolgársága: *magyar*
 Születési helye: *Püspökmező* szül. év, hónap, nap: *1918. december 23.*
 Családi állapota: *férjes* foglalkozása: *háztartás*
 Elhagyott hazai lakóhelye: *Püspökmező*
 Nevezetl. aki mint *katon* – kiegészítő munkaszolgálatos – levénte – *polgári személy** hadifogságban volt *(Szarvas) Püspökmező* utca szám alatti lakóhelyére útbaindított
 Debrecen 194.1948 JÚL. 25. hó-án.
 P. a kirendeltség vezetője.

Megjegyzés: A hazatért ~~szűlő~~ díjmentes utazási igazolványt kapott, ezért ez az igazolvány utazásra nem jogosít.

*) A még nem felelő rész törölendő.

Fővárosi Nyomda Rt.

1. ILLUSZTRÁCIÓ: Schultz Istvánné Frank Erzsébetet német származása miatt internáltként hurcolták el a Szovjetunióba kényszermunkára, mégis – ahogy a hazatéréséről kapott igazolásán olvasható: „Igazolvány hadifogságból hazatért részére” – hadifogolynak tekintették. (W. Müller Judit gyűjtése. Janus Pannonius Múzeum, Pécs.)

Az orosz levéltárakból előkerült szovjet dokumentumok is azt igazolják, hogy a civil foglyok megnevezése – hogy azok hadifoglyok, internáltak vagy csak egyszerűen letartóztatottak-e – mindig a felsőbb szervek parancsaitól függött. Így például a 2. Ukrán Front parancsnoka, Malinovszkij marsall által Budapest ostroma során összeszedett civilek egy részét – 12 933 főt – hadifoglyokból átsorolták az internáltak nyilvántartásába.³⁸

A hadifoglyok és internáltak közti különbség értelmezésében fennálló zavart – a már említett – hadifoglyokról szóló, a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa által 1941. július 1-én jóváhagyott titkos határozat is elősegítette, amely szerint: „Hadifoglyoknak minősülnek: a) a Szovjetunióval hadiállapotban lévő államok fegyveres erejéhez tartozó mindazon személyek, akik katonai tevékenység során estek fogságba, továbbá ezen országoknak a Szovjetunió területére internált polgári személyei [kiemelés – B. Z.]”³⁹ Mindezekon túl az a tény is erősen csökkenti a szovjet dokumentumok

³⁸ VARGA 2009. 156.

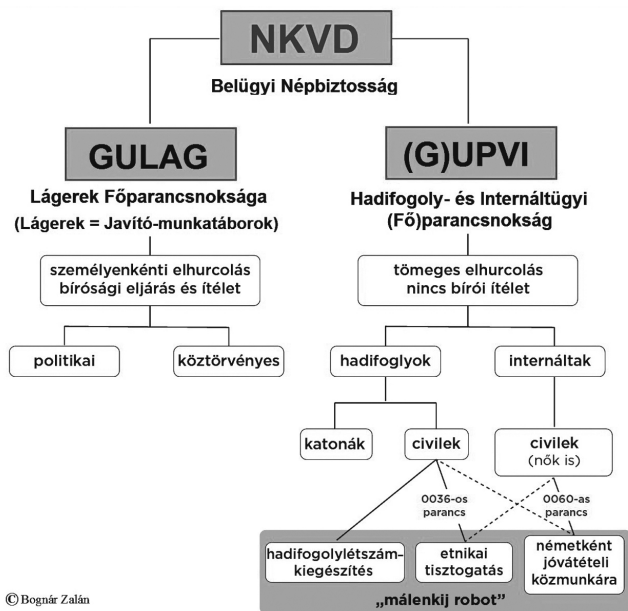
³⁹ A határozat teljes közlése: VARGA 2006. 55–59.

valóságértékét, hogy civil férfiak és fiúk tömegeit hurcolták el hadifogolyként, tehát olyan embereknek beállítva őket, mintha egy ellenséges ország fegyveres erejében harcoltak volna a Szovjetunió ellen. Ezért is van létjogosultsága a „málenkij robot”, illetve a „málenkij robotos” kifejezésnek, hiszen ez a kifejezés magában foglalja az összes ítélet nélkül, civilként – a szovjet dokumentumok szerint hadifogolyként, internáltként, letartóztatottként – elhurcolt személyt: férfiakat, nőket, fiúkat és leányokat.

Logikusan nem is várhatjuk el, hogy a terrorra, a félelemre épített totális diktatúrában keletkezett dokumentumok a valóságot mutassák, leginkább azt mutatták, amit a felettesek elvártak a beosztottaiktól. Nem véletlen, hogy az 1930-as évek végi Szovjetunióban közmondássá vált, hogy: „Háromféle ember van a Szovjetunióban: aki volt, aki van, és aki lesz lágerben.”

A tömeges deportálások általános indokai mellett a korabeli, revideált, 172 ezer négyzetkilométeres, 14,7 milliós Magyarországról történt civil elhurcolások, vagyis a „málenkij robotosok” – a dokumentumok alapján – kétféle fogolystátuszba és három csoportba sorolhatók (2. illusztráció).

I. Hadifogolyként	1. hadifogolylétszám-kiegészítés
	2. etnikai tisztogatás
II. Internáltként	3. németként való internálás

2. ILLUSZTRÁCIÓ: Az NKVD lágerrendszerének sematikus ábrája, az oda kerülés módjai, az odakerültek – köztük a „málenkij robotosok” – csoportjai. (Szerkesztette: Bognár Zalán.)

Hadifogolylétszám-kiegészítés

A hadifogolylétszám-kiegészítéseknek kétféle indítéka volt: *a)* legfelsőbb szintű utasítás, *b)* helyi szintű, szubjektív döntés alapján.

a) A rendelkezésre álló dokumentumokból egy legfelsőbb szintű döntés körvonalai rajzolódnak ki, amely alapján a szovjet fegyveres szerveknek az egész ország területén össze kellett szedni és hadifogságba vetni azokat a férfiakat, akik 1941-től katonai szolgálatot teljesítettek. E tekintetben Budapest első szovjet városparancsnoka, Vaszilij Csernyisov vezérőrnagy nem köntörfalazott, hanem Hátszeghi Ottó ezredesnek, a budapesti özszekötőtisztnek nyíltan kijelentette, hogy azok, „akik 1941 óta katonai szolgálatot teljesítettek, jelentkezésre lesznek felszólítva, s azután fogolytáborba kerülnek”.⁴⁰

A parancsot a legkülönbözőbb módon, a legkülönbözőbb megtevesztéssel hajtották végre – és ahogy már említettem –, a magyarországi harcok befejezését követően is még több mint másfél hónappal, 1945. május 30-ig szedték össze a katonaviselt embereket.

A legtöbb helyen a végrehajtásnál már nem a parancsban megadott kritérium volt fontos, hanem hogy legyen indokuk minél több munkaerőt elhurcolni a Szovjetunióba. Így sok helyen nemcsak azokat hurcolták el, akik 1941-től teljesítettek katonai szolgálatot, hanem a katonaköteles korú, 18–50 év közötti férfiakat, sőt sokszor még ezekre a korhatárokra sem voltak tekintettel. Például az ivánci körjegyzőségben minden 16–45 éves férfinak kellett jelentkeznie ötnapi élelemmel és két rend fehérművel a községházán „málenkij robotra”. Sőt Baranya vármegye nyugati részében már a 14–50 éves korú fiú, illetve férfi lakoságot szedték össze, s hurcolták el.⁴¹ Többnyire főbelövés terhe mellett kellett a lakosoknak jelentkezniük, míg egyes helyeken a jelentkezés elmulasztása esetén a mulasztók családjá elleni megtorló intézkedéseket is kilátásba helyeztek.

b) A helyi szintű döntéseknél, elhurcolásoknál a szovjet magasabb egységek parancsnokai voltak a felelősek, akik a feletteseik által kitűzött hadművelési célok elérésének késését vagy kudarcát általában az ellenséges erők vártnál magasabb létszámával magyarázták.

⁴⁰ HLI HM 1274/ált. – 1945.

⁴¹ BOGNÁR 2012. 52–55.

Így például az elhúzódó tordai csata miatt a környező településekről mintegy 10 ezer civilt hurcoltak el, köztük Kolozsvárról 5000 főt.⁴² A szovjetek számára hadműveleti kudarcral végződő tiszántúli páncélos csata miatt Nyíregyházáról, Debrecenből és környékükről szedtek össze több mint 10 ezer embert. A Nyíregyházáról elhurcolt civilek kiszabadítása érdekében írt egyik levélben például ez olvasható: „Az elhurcoltak nagy része tisztviselő, postás és vasutas.”⁴³ Tehát többségük biztos nem katona volt.

Azonban a budapesti csata okán történt elhurcolások minden addigi és utána következő elhurcolások méretét meghaladta, ami mögött legfőbb indítékként valószínűleg Malinovszkij marsall önigazololó mesterkedése rejlik.

Sztálin ugyanis siettette Budapest elfoglalását. Azt a parancsot adta 1944. október 28-án Malinovszkijnak, hogy csapatai mielőbb, menetből foglalják el a magyar fővárost. Ezzel szemben a Budapest hadművelet 108 napig, míg a főváros katlancsatája, az ostromgyűrű bezáródása után 52 napig elhúzódott, és csak február 13-án fejeződött be. (Hadd jegyezzem meg, hogy az első világháborúban győztes nagyhatalom, Franciaország csak 43 napig volt képes ellenállni a náci Németország haderejének!) Az ostrom elhúzódása annál is kellemetlenebb volt Malinovszkij számára, mivel Zsukov 1. Belorusz Frontjának páncélos ékei ekkorra már hatvan kilométerre megközelítették Berlint. Moszkvában pedig nem értették, hogy mi az oka az ostrom elhúzódásának, és egyre türelmetlenebbek lettek.

A tábornok a megtorlástól való félelmében, Budapest bevételének az elhúzódását az ellenséges erők vártnál nagyobb, 180-200 ezer fős létszámával magyarázta.⁴⁴ Ezzel szemben a Budapesten körülvárt német-magyar védősereg csak 79 ezer fő volt.⁴⁵ A marsall az ostromra vonatkozó végső, összegző jelentésében arról számolt be, hogy „a 2. Ukrán Front csapatai 1944. december 27-től február 14-ig mintegy 50 ezer ellenséges katonát és tisztet semmisítettek meg, és több mint 138 ezer fog-

⁴² MURÁDIN 2004.

⁴³ MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF O 27.469/pol. – 1945.

⁴⁴ ZAHAROV 1973. 230.; GOSZTONYI 1964. 37.; ARTYEMJEV 1950. 54.

⁴⁵ UNGVÁRY 1998. 71., 305.

lyot ejtettek”.⁴⁶ Tehát a német–magyar védősereg – a szovjet jelentések szerint – összesen 188 ezer főt vesztett Budapest védelmében, vagyis ezzel a számadattal akarta Malinovszkij visszaigazolni az általa korábban megadott 180–200 ezer fős létszámadatot. Szintén a 138 ezer fős hadifogolylétszámot erősíti meg Pável Luknyickij százados, szovjet haditudósító, aki az 1945. február 13-i, sztálini hadparancsban olvasható 110 ezer fős hadifogolylétszámról a következőket írja: „Az ellenséges csoportosítás utolsó maradványait a budai erdőkben fogdosták össze vagy verték szét a február 14-i harcokban, már a Főparancsnokság parancsának kihirdetése után. A foglyul ejtett katonák számát helyesbíteni kell: hivatalos adatok szerint összesen 138 000 ellenséges katona és tiszt esett fogságba.”⁴⁷ Ugyanakkor a főváros védői közül – a harcok hevességét és a németek magas halálozási arányát ismerve – csak maximum 35–40 ezer fő eshetett szovjet fogságba. Tehát hiányzott mintegy 100 ezer hadifogoly.

Ha azonban a fiktív, 188 ezer fős védősereg létszámból vonjuk ki a valódi, 79 ezer fős létszámot, akkor a különbség még nagyobb, 109 ezer fő.⁴⁸ Döbbenetes adat! Ugyanakkor a 100 ezer fő körüli adatot erősíti meg a nyugati emigrációban, 1950-ben kiadott *Fehér könyv* is,⁴⁹ amelyet az ENSZ hitelesnek fogadott el.⁵⁰

Mindenesetre a valóságos és a fiktív létszámadatok közti hatalmas különbség a Vörös Hadsereg marsalljának komoly problémát okozott, ugyanis a hadifoglyokat át kellett adnia az NKVD GUPVI-nak, illetve eljuttatnia annak hadseregbeli fogadópontjaihoz. Malinovszkij a hiányzó fogoly mennyiséget Budapest és az azt körülvevő agglomeráció polgári lakosságából pótolta. Vitték a munkásokat, tisztviselőket, vasutasokat, postásokat, BSZKRT-osokat, rendőröket.⁵¹ Utóbbihoz csak egy adalék: Kádár János, Budapest rendőrfőkapitány-helyettese 1945. február 9-i szigorúan bizal-

⁴⁶ Matvej Zaharov a Honvédelmi Minisztérium Levéltárának dokumentumára hivatkozik. In: ZAHAROV 1973. 262.; Ugyanezt az adatot idézi: TÓTH 1975. 412.

⁴⁷ LUKNYICKIJ 1980. 187.

⁴⁸ Budapest védőinek létszámadatairól és az elhurcolásokról bővebben lásd: BOGNÁR 2000. 77–87. A védők létszámára még lásd: RAVASZ 1999. 125–141.

⁴⁹ FEHÉR KÖNYV 1950. 9.

⁵⁰ STARK 1989a. 105.

⁵¹ A Budapest és környéki elhurcolásokról bővebben lásd: BOGNÁR 2004. 99–113.

mas jelentésében a következőket írta: „... az orosz hatóságok a kapitányságokról, a laktanyákból vitték el a rendőröket. A naponta szolgálatba induló rendőröknek alig 50%-a érte el szolgálati helyét. A rendőrök elvitele olyan méreteket öltött, hogy jelenleg Gödöllőn 2000-3000 főnyi rendőrtiszt és legénység van a fogolytáborban.”⁵²

A trianoni Magyarországról 150–170 ezer férfit és fiút vittek el civilként szovjet hadifogságba. Izsák Lajos professzor is hasonló megállapításra jutott: „...a hadijog figyelmen kívül hagyásával mintegy 170 000-180 000 civil személyt hurcoltak el a Szovjetunióba kényszermunkára, s több tízezer német anyanyelvű lakost is deportáltak.”⁵³

Etnikai tisztogatás

A második csoportot az etnikai tisztogatás áldozataként elhurcoltak alkotják. Ha a trianoni határon kívüli, az 1938–1941-ben visszacsatolt területeken történt elhurcolásokat vizsgáljuk, akkor egyértelműen kimutatható az elhurcolások etnikai tisztogatás jellege. Ugyanis a szomszéd országok katonai-politikai vezetői a háborús helyzetet és a szovjetek munkaerő-beszerző akcióit a magyar lakosságtól való megszabadulásra, az etnikai arányok megváltoztatására használták fel. Mindezeknek köszönhetően mintegy 80-90 ezer főt – főként magyarokat – *hurcoltak el „hadifogolyként” a visszacsatolt területek polgári lakosságából*, hiszen Magyarország van a szomszédságukban, ezért a magyaroktól féltették jobban országuk határait. E területekről 30 ezer főre teszik a Kárpátaljáról, a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa által kiadott 0036-os és a 00520-as parancs alapján elhurcoltak létszámát. 25–35 ezer fő az Észak-Partiumból, Észak-Erdélyből és a Székelyföldről, minimum 15 ezer fő pedig a visszacsatolt délvidéki, valamint mintegy 10 ezer fő a visszacsatolt felvidéki területekről elhurcolt magyar és német polgári lakosok száma.⁵⁴

⁵² SZAKÁCS–ZINNER 1997. 83–84.

⁵³ IZSÁK 1998. 11.

⁵⁴ Az ezekre vonatkozó számításokat lásd Dupka György, Murádin János Kristóf, Köteles László és Weiss Rudolf tanulmányaiban. In: BOGNÁR 2015.

Németként való internálás

Ez a csoport két alapvető momentumban különbözik az előző kettőtől. Először is ezek az elhurcolások már nemcsak a férfi, hanem a női lakosságra is kiterjedtek. Másodszor, ezeket az embereket már internáltként – a korabeli magyar dokumentumok szerint deportáltként – külön gyűjtőhelyekre vitték, ahonnan külön szerelvényekkel lettek kiszállítva a Szovjetunióba, ahol továbbra is a hadifoglyoktól elkülönítve, internálótáborokban lettek elhelyezve.

Ennek központi, írásba fektetett alapja a szovjet Államvédelmi Bizottság (ÁVB) 1944. december 16-i, 7161. számú határozata volt, amelyet maga Sztálin látott el kézjegyével. A határozat kimondta, hogy „a Szovjetunióba történő munkára irányítás céljából mozgósítani és internálni kell Románia, Jugoszlávia, Magyarország, Bulgária és Csehszlovákia Vörös Hadsereg által felszabadított területén tartózkodó valamennyi munkaképes német – a 17 és 45 év közötti – férfit és a 18 és 30 év közötti nőket. [...] A németek begyűjtését és internálását 1944 decemberében és 1945 januárjában le kell bonyolítani, és a munkaterületre való kiszállítást 1945. február 15-ig be kell fejezni.”⁵⁵ Sztálin a „mozgósítás” irányítását az NKVD-re, „Berija elvtárs”-ra bízta.

E határozatának végrehajtási utasításaként a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa december 21-én a 00520. számú (Szigorúan titkos!),⁵⁶ míg a 2. és a 3. Ukrán Front Katonai Tanácsa 1944. december 22-én a 0060. számú (Szigorúan titkos!) parancsát adta ki. Utóbbi publikus, a lakosság számára megfogalmazott, falragaszokon megjelent változata általában a városparancsnokságok 3. számú parancsaként jelent meg. Ezek szerint „az összes német származású munkaképes személyek” – férfiak 17–45, nők 18–30 éves kor között – kötelesek voltak jelentkezni „a közvetlen mögöttes területen végzendő közmunkára” a kijelölt helyen és időpontban.

A német származású indokával elhurcoltak száma a trianoni Magyarország területéről a szovjet dokumentumok szerint 32 ezer, illetve 46 ezer fő.⁵⁷ Ugyanakkor, ha a szovjet dokumentumok szerint a „németek” deportálására szánt vagonok – európai és nem szovjet vagonokkal számolva,

⁵⁵ VIDA 2005. 65–67.

⁵⁶ KACSUR 2012. 68–70.

⁵⁷ VARGA 2009. 154., 158.

hiszen utóbbiakba kétszer annyi embert zártak be – számát beszorozzuk az átlagosan a vagonokba tuszolt negyven fővel,⁵⁸ akkor a németként elhurcoltak száma mintegy 64 ezer főre jön ki. A kérdéskör avatott magyarországi kutatói is hasonló létszámokra következtettek kutatásaik alapján. Fűzes Miklós 55–60 ezer,⁵⁹ míg Zielbauer György 60–65 ezer főre teszi a trianoni Magyarország területéről németként elhurcoltak számát.⁶⁰ Tehát *a trianoni Magyarországról német internáltként elhurcoltak száma 50–65 ezer fő közé tehető.* Ehhez még hozzá kell adnunk *az elcsatolt területekről német internáltként elhurcoltak 30–40 ezer fős létszámát.*⁶¹ Így a kutatások jelenlegi állása szerint *összesen 80–105 ezer főre tehető a német származás indokával a megnagyobbodott ország területéről elhurcoltak száma.*

Ugyanakkor az ÁVB központi parancsa alapján a 0060-as parancsba már az is belekerült – ellentétben a 0036-os parancssal –, hogy: „A mozgósítottak vigyenek magukkal: meleg felső ruhát, 2 pár hordható állapotban levő lábbelit, 3 rend fehérneműt, ágyneműt és takarót, evőedényt és 15 napi élelmet.”⁶² Ebből adódóan a német nemzetiségüként elhurcoltaknak jóval nagyobb esélyük volt a túlélésre, mint azoknak, akiket a 0036-os parancs alapján vagy hadifogolylétszám-kiegészítésként hurcoltak el például Budapestről, ugyanis utóbbiakat teljesen felkészületlenül érte a deportálás. Ráadásul, míg az internáltak a fogságba vetéstől a szovjetunióbeli légerekig átlagosan másfél, maximum két hónap alatt jutottak el, addig a hadifogolyként elhurcoltak átlagosan négy-öt hónap alatt, de volt, hogy nyolc-tíz hónap alatt jutottak el a céltáborokig, amely időt igen sokan nem éltek túl.⁶³

Összegezve a polgári elhurcoltak, vagyis a „málenkij robotosok” számát tekintve, a korabeli Magyarországra vetítve a következő adatokat kapjuk: 1. a hadifogoly státuszban hadifogolylétszám-kiegészítésként és/vagy et-

⁵⁸ A visszaemlékezők általában negyven főt említenek vagononként. Ugyanakkor Pável Polian orosz történész 40–45 főről számol be vagononként. POLIAN 2004. 256.

⁵⁹ FÜZES 1990. 39.

⁶⁰ ZIELBAUER 1990. 30.

⁶¹ Erre vonatkozó adatokat számításokat lásd Köteles László, Dupka György, Murádin János Kristóf és Weiss Rudolf tanulmányaiban. In: BOGNÁR 2015. 61–103. és VARGA 2009. 149–154.

⁶² ZIELBAUER 1990. 33.

⁶³ Csak a magyarországi hadifogolytáborokban eltöltött időről bővebben lásd BOGNÁR 2012. 415–417.

nikai tisztogatásként elhurcoltak száma: 230–260 ezer fő, míg a német internáltként elhurcoltak száma 80–105 ezer fő. Tehát a 172 ezer négyzetkilométeres, *közel 15 milliós hazánk területéről „málenkij robotra”, vagyis a GUPVI lágereibe elhurcolt civilek száma 310–365 ezer főre tehető.* Ugyanakkor ebből valószínűleg *le kell vonnunk azt a mintegy 40–50 ezer dezertártat, akiket immár otthon, civil ruhában fogtak el, és akiket már a katonákhoz beszámítottunk,* abba a 280 ezer főbe, akiket az 520 ezer fős veszteségből, lemorzsolódott létszámból a hadifoglyok közé számítottunk. *Így a valódi civilként elhurcoltak száma összesen 270–315 ezer főre tehető.* Az 1950-ben, a nyugati magyar emigrációban megjelent *Fehér könyv a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és polgári deportáltak helyzetéről* a szovjet fogságba került civilek számát 295 ezer főben adja meg.⁶⁴ Stark Tamás is nagyságrendileg hasonló eredményre jutott, amikor azt írta, hogy „a jelenlegi területről civilként elvittek száma 120 ezer és 200 ezer között mozog. A Kárpátalján végrehajtott deportálásokat figyelembe véve a civil elhurcolta száma 150–250 ezerre nő.” Majd hozzáteszi, hogy ehhez a számhoz hozzá kell adnia Erdélyből és a Felvidék 1938-ban visszacsatolt sávjából elhurcoltakat.⁶⁵ A magam részéről még hozzáteszem, hogy a Délvidékről elhurcoltakat is szükséges még hozzászámítanunk, s ezzel a plusz 45–55 ezer fővel kiegészítve eredményét, 195–305 ezer főt kapunk.

Összesítve, a katonaként és a civilként, vagyis „málenkij robotosként” szovjet fogságba vetettek létszámaként összesen 960–1025 ezer fős létszámot kapunk Magyarország második világháborús területére vonatkozóan, amelyben mintegy 2/3:1/3 arányban vannak a katonaként és a civilként elfogottak (3. illusztráció). Az átlagosnál sokkal rosszabbak voltak az arányok – vagyis a (hadi)foglyok között kevesebb volt a katona, mint a civil – az 1949-ben Magyarországra, a Debreceni Hadifogoly-átvevő Táboron keresztül hazatért 5055 (hadi)fogoly között, akiknek 77,3%-a, vagyis 3907 fő civil volt. Köztük 31,6% volt a nők és 1,4%, vagyis 56 fő a rabságban 1945–1949 között született gyermekek száma.⁶⁶

⁶⁴ FEHÉR KÖNYV 1950. 18.

⁶⁵ STARK 2006. 105.

⁶⁶ GERHARDT 1993. 30–31.

6 OLDAL, 3000 NÉV

An.
80
Sz.

M. K. P. A. T. SZ. SZ.
KÖZVETLENEN

HIRADÓ

MAGYAR HADIROKANT. HADIFOGOLY

NEHÉZFŐGOLYOK, HADIROKANTÁK ÉS HADIGONDOSZTISZAK ENDEKEIÉRT KÉZSŐ HIRLAT

ÚJABB 3000 HADIFOGOLY
érkezett Máramarosszigetre
a 35., 36., 37. és 38. szállítmánnyal

Betűrendes hivatalos névsoruk
960 polgári személy, köztük 580 nő is érkezett

A 34. szerelvény

Budapesti Központi Hivatal 1052 Budapest, Váci utca 10.	Debreceni Hivatal 4001 Debrecen, Széchenyi u. 10.	Győr-Hajdú Hivatal 6000 Győr, Rákóczi u. 10.	Szegedi Hivatal 6600 Szeged, Rákóczi u. 10.
--	--	---	--

3. ILLUSZTRÁCIÓ: A Magyar Kommunista Párt által hetente megjelentetett *Magyar Hadirokkant, Hadifogoly Híradó* 1948. július 16-i számának a címlapja is jól szemlélteti a (hadi)foglyok közötti mintegy 2/3:1/3-os katona–civil arányt. Hiszen a 3000 hazatért (hadi)fogolyból közel 1000, pontosan 960 fő civil volt, akik között ráadásul 580 nő is hazatérhetett. Márpedig a Magyar Királyi Honvédségben nők katonaként nem szolgáltak!

Létszám-meghatározás a szovjet adatokból kiindulva

Hogy miért írok létszám-meghatározásról, mikor a szovjet dokumentumokban konkrét adatok vannak? Először is, mert a kommunista dokumentumokkal szemben a korábbi tapasztalatok alapján szkeptikussá vált kutatóban felmerül a kétely, hogy a szovjet dokumentumokban szereplő számok nem teljesek, hanem csak részei a teljes igazságnak. Ahogy maga Sztálin is mondta: „Ugyan ki bízhat meg kizárólag az írott dokumentumokban a javíthatatlan bürokratakon kívül? Legfeljebb a levéltári patkányok!”⁶⁷ Erre vonatkozóan csak három példát hadd említsek. 1. Budapest védőinek a valóságos és a Malinovszkij marsall által jelentett létszáma

⁶⁷ WERTH 2001. 20.

közti hatalmas különbség. 2. A Magyarország felszabadításáról, illetve elfoglalásáról szóló április 4-i dátum és a valóságos, április 12-i dátum közti különbség.⁶⁸ 3. A Budapestről elszállított magyar foglyokat sokszor németeknek állították be, átöltöztetve őket német halottak egyenruháiba.⁶⁹

Másodszor, mert a hadifoglyok adatait csak a szovjetunióbeli céltáborokban vették fel, s akkor sem egyből. Így azok, akik addig meghaltak, nincsenek az adatbázisban, addig csak létszámban voltak, s azt nem lehet tudni, hogy mely országhoz tartozóként, vagy egyáltalán kapcsolták-e őket valamely országhoz?

Harmadszor, azokat, akik nem a trianoni Magyarország területén születtek vagy nem ott laktak, azokat nem magyarnak számították.⁷⁰ Így például a Szovjetunióhoz csatolt kárpátaljaiakat sem számították a magyarok közé.⁷¹ Egyébként is sok probléma volt a magyarság meghatározásában, amelynél időszakonként és helyenként is különbözően állapították meg, pontosabban keveredett a meghatározás jelentése nemzetiség, ország vagy aszerint, hogy mely hadsereghez tartozik az illető személy.⁷²

Negyedszer, olyan nemzetiségek, illetve „állampolgárok” is szerepeltek, mint cigány és zsidó, akiket egyik országhoz sem lehetett sorolni. Másrészt nagyon sok Magyarországról német internáltként elszállított személyt egyértelműen a németek közé soroltak, hiába tiltakoztak ez ellen a magyar identitásúvá vált, német felmenőkkel is rendelkező személyek.

Mindezek után nézzük meg a rendelkezésre álló szovjet adatokat. Az első, a magyar hadifoglyok létszámára vonatkozó szovjet levéltári adatokat V. P. Galickij százados, egyetemi docens közölte a *Vojennoisztorieszkij Zsurnal* 1990. évi 9. és 10. számában. Már ezekben is két különböző adat szerepelt a magyar hadifoglyok létszámára vonatkozóan: 513 767 fő és 526 604 fő.⁷³ Ugyanakkor Varga Éva Mária oroszországi levéltári kutatásai alapján ötféle különböző létszámot talált a szovjet dokumentumokban a magyar hadifoglyok létszámára vonatkozóan a 476 975 és az 541 530 fő

⁶⁸ RAVASZ 2016. 413–424.

⁶⁹ HLI HM 25.251/eln. – 1945.; MNLOL XIX-J-1-q KÜM HDF O 30.002./pol.– 1945.; BOGNÁR 2012. 61.

⁷⁰ BOGNÁR 2012. 388–389.

⁷¹ VARGA 2009. 147.

⁷² VARGA 2009. 165.

⁷³ GALICKIJ 1990a. 46.; 1990b. 46.

között, köztük a már említetteket.⁷⁴ Hasonlóan különböző adatok láttak napvilágot a szovjet hadifogságban meghalt magyar hadifoglyokra vonatkozóan is az 51 ezertől⁷⁵ a mostani több mint 66 ezer főig.⁷⁶

Varga Éva Mária és jelen sorok szerzője is a regisztrált magyar hadifoglyok számára vonatkozóan a legnagyobb, vagyis az 541 530 főt fogadja el. Tehát ez az 541 530 fő az, akiket túlnyomórészt a *trianoni Magyarországról valóként regisztráltak* a szovjetunióbeli céltáborokban, vagyis csak egy részét alkotják a második világháborús Magyarországról a GUPVI rendszerébe kerülteknek. Ugyanakkor a GUPVI légerendszerébe került magyar állampolgárok esetében az a tapasztalat, hogy kétharmad részben a trianoni és egyharmad részben a visszacsatolt területekről származtak a szovjet fogságba kerültek. Ezeknek az arányoknak az alapján a legnagyobbodott területű Magyarországról 820 ezer főt regisztráltak, azonban közülük mintegy 270 ezer főt nem magyarként, hanem németként, románként, csehszlovákként, jugoszlávként, zsidóként, cigányként, s a kárpátaljaiakat ki tudja hova sorolva regisztráltak. Azonban ez a létszám nem tartalmazza azokat, akik a fogságba vetés után, a gyalogmenetek alatt, a gyűjtő- és a tranzitáborokban vagy a vasúti szállítások alkalmával haltak meg. Voltak, akik a fogságba vetéstől a szovjetunióbeli céltáborig való eljutásig hét-nyolc hónapot töltöttek el különböző gyűjtő- és tranzitlágerekben, s e hosszú időszak alatt rengetegen haltak meg.⁷⁷ A Német Vöröskereszt a hozzá beérkezett adatok alapján azt állapította meg, hogy a fogságba esett német katonák 20%-a el sem jutott a szovjetunióbeli céltáborokig.⁷⁸ Ez az arány nagyjából jellemző a Magyarországról elhurcolt katonákra is, azonban a mindenféle szükséges felszerelés nélkül az utcáról igazoltatás vagy egy kis munka, „málenkij robot” ürügyén elhurcoltak esetében ez az arány már magasabb, általában 25% körüli. Azonban volt olyan magyar település, ahonnan az elhurcolt és a szovjet fogságban meghalt civilek 83%-a, a 66 elhunytból 55 fő már a szovjetunióbeli lágerrekbe való megérkezés előtt, főként a bajai, a szegedi és a temesvári hadi-

⁷⁴ VARGA 2009. 161.

⁷⁵ STARK 1995. 24.; VARGA 2009. 186.; N. Zs. 1992. 2.

⁷⁶ BONHARDT 2017. 77–78.

⁷⁷ A magyarországi hadifogolytáborokban eltöltött idő hosszáról, illetve a magyarországi hadifogolytáborokban meghaltak létszámáról bővebben lásd: BOGNÁR 2012. 291–296.

⁷⁸ STARK 1994. 163.

fogolytáborban meghalt. Másként megközelítve a tényeket, a Tárnokról elhurcolt közel 200 civil férfi 27%-a még a szovjetunióbeli regisztráció előtt életét vesztette.⁷⁹ Tehát, ha csak a Német Vöröskereszt által rögzített húszszázalékos halálozási rátát alkalmazzuk a szovjet fogságba vett magyar foglyokra, akkor a 80%, vagyis 820 500 fő Szovjetunióban regisztrált egykori magyar állampolgár létszámából kiindulva azt kapjuk, hogy *a szovjetek összesen 1 025 625 fő magyar állampolgárt vetettek fogságba a 172 ezer négyzetkilométeres, 14,7 millió lakosú Magyarországról.*

Tehát mind a magyar, mind a szovjet adatokból kiindulva, kerekítve mintegy 1 millió fő körüli létszámot kapunk a szovjet fogságba esett magyar állampolgárok számára vonatkozóan, akiknek 20%-a más nemzeti-ségűnek vallotta magát, és mintegy egyharmaduk az 1938–1941 között visszacsatolt területen lakott.

Végső soron a nyugati hatalmak fogságába került mintegy 300 ezer fővel együtt a Szövetséges Hatalmak (hadi)fogságába került magyar állampolgárok száma 1,3 millió fő. A trianoni Magyarország területére vetítve ez a szám mintegy 900 ezer fő.

Hasonló eredményre jutott Korom Mihály és Für Lajos is. Előbbi hazánk mai területére vonatkozóan 850–900 ezer főben határozta meg Magyarország hadifogoly-veszteségét, amit kivetítve a korabeli Magyarországra, 1,2–1,3 millió főt kapunk.⁸⁰ Für Lajos pedig a korabeli, megnagyobbodott ország hadifogoly-veszteségét 1,3–1,4 millió főre tette.⁸¹

A szovjet fogságba kerültek halálozási aránya

A szovjet fogságba került mintegy 1 millió magyar állampolgárságú személy közül mindössze 451–491 ezren tértek, térhettek vissza hazánk mai területére. A hiányzó mintegy félmillió emberből 150–180 ezerre tehető a szomszédos országokba hazatértek száma. 320–340 ezerre tehető a szovjet fogságból haza nem tértek száma. Stark Tamás ehhez hasonló következtetésre

⁷⁹ MUSKOVICS 2017. 64., 68.

⁸⁰ KOROM 1984. 3.

⁸¹ FÜR 1984. 39.

jutott. Számításai szerint 270–370 ezer fő a szovjet fogságban meghalt magyar állampolgárok száma.⁸² Közülük a legtöbben még a szovjetunióbeli céltáborok elérése előtt, valahol útközben, a magyarországi gyűjtőtáborokban vagy a romániai, illetve a szovjetunióbeli elosztó átmeneti táborokban lelték halálukat. Ugyanakkor érdekes módon visszafelé is – Varga György romániai magyar konzul jelentése szerint –, az orosz–román határtól Kolozsvárig tartó vasúti szállítás alatt „a hazatértek vesztesége csak az úton minimum 5-10%-os volt”.⁸³

A különböző dokumentumok, visszaemlékezések összevetése alapján kijelenthetjük, hogy *a szovjet fogságban meghaltak aránya átlagosan 33% körül van, vagyis minden 3. fogoly meghalt. A civilként elhurcoltak, vagyis a „málenkij robotosoknál” ez az arány magasabb, átlagosan 40% körüli. Azonban egyes településekről, térségekből elhurcoltak között ennél rosszabb volt az arány. Például Somogy vármegye öt községéből az elhurcoltaknak közel a fele belehalt az embertelen körülményekbe.*⁸⁴ A Taksonyból elhurcoltaknak 48%-a halt meg,⁸⁵ a Szigetbecséről elhurcoltak 55%-a.⁸⁶ Sőt a Csonka-Bereg településeiből elhurcoltaknak általában 70–90%-uk odaveszett, így például a beregdaróciak 90%-a nem élte túl a megpróbáltatásokat.⁸⁷ Füzes Miklós a civilként elhurcoltak halálozási arányát véleményem szerint túlzóan a következőképpen állapítja meg: „...az elhunytak aránya mintegy kétharmados, de az 50%-ot mindenképpen meghaladja.”⁸⁸ Elhalálozásukról a szovjet szervek semmiféle hivatalos értesítést nem adtak, jelentős részük földi útjának végéről még ma sincs semmiféle információ.

Röviden összefoglalva, a katonák által kiszámolt és Stark Tamás által is lényegében átvett 600–700 ezer hadifogságba esett magyar katonához még hozzá kell adni 270–315 ezer civilként elhurcoltat, hiszen a Honvédelmi Minisztérium Békeelőkészítő Csoportjában részt vevő katonatisz-

⁸² STARK 2002. Ugyanakkor egy 11 évvel korábbi munkájában 250-300 ezer főre teszi a szovjet fogságban meghaltak számát. Mindezek az adatok jól szemléltetik a hadifogoly-veszteség témájának bonyolultságát, szerteágazóságát és kutatásának – történelmi léptékekkel mérve – kezdeti stádiumát. STARK 1991.

⁸³ GERHARDT 1993. 21.

⁸⁴ ZIELBAUER 1990. 26.

⁸⁵ MAKRA 2017. 57.

⁸⁶ ZIELBAUER 1990. 22.

⁸⁷ SÁRA 1989.

⁸⁸ FÜZES 1990. 39.

tek érthetően és logikusan csak besorozott katonákkal számoltak. Egyrészt, mert csak rájuk vonatkozóan rendelkeztek többé-kevésbé pontos, illetve megbízható adatokkal. Másrészt, mert a katonák által is értelmezett hadijog szerint csak katonák kerülhettek hadifogságba. Harmadrészt, a civil elhurcoltak létszámára vonatkozóan legfeljebb csak némi sejtéseik lehettek, de annak meghatározását nem tartották feladatuknak. Összefoglalva a tényeket, *a 700 ezer katonaként fogságba esethez még hozzá kell adni a kerekítve, mintegy 300 ezer főnyi civil elhurcoltat. Így végeredményként mintegy 1 millió főre tehető a szovjet fogságba került magyar katonák és civil állampolgárok létszáma, akiknek 30-40%-a nem élte túl a fogság megpróbáltatásait.*

A második világháborús, 14,7 millió lakosú Magyarország állampolgárai közül a szovjetek által hadifogolyként vagy civilként fogságba vetettek száma		
KATONÁK		fő
1941. június 26.–1944. október 31. között		70 000
1944 novemberétől a magyarországi harcok befejezéséig		360 000
A Német Birodalom (Németország, Ausztria, Csehország, Lengyelország) területén		260–280 000
A M. Kir. Honvédség állományából összesen szovjet fogságba estek		690–710 000
CIVILEK		
Hadifogolyként	A trianoni Magyarország területéről	150–170 000
	Az 1938–1941 között visszacsatolt területekről	80–90 000
Internáltként	A trianoni Magyarország területéről	50–65 000
	Az 1938–1941 között visszacsatolt területekről	30–40 000
A szovjet fogságba vetett civil magyar állampolgárok száma		310–365 000
Kb. 40-50 ezer civilként elfogott, dezertált katonát már a katonák létszámába is beleszámítottunk		– 40–50 000
Szovjet fogságba került, magyar állampolgárságú katonák és civilek		960 000–1 025 000
A trianoni Magyarország lakosai közül szovjet fogságba vetettek		650 000–700 000

Magyar állampolgárok szabadon bocsátása a trianoni Magyarország területére az NKVD GUPVI közép-, délkelet-európai és szovjetunióbeli lágereiből	
1945	230-250 000 fő⁸⁹
1946	20-30 000 fő
1947	102 000 fő
1948	84 000 fő
1949	5 055 fő
1950–1953	15-20 000 fő
Összesen	451–491 000 fő
Egykori magyar állampolgárok hazatérése az NKVD GUPVI lágereiből a szomszédos országokba és Németország szovjet megszállási zónájába	
1945–1949	150–180 000 fő
Összes szabadon bocsátott magyar állampolgár	601–671 000 fő
A szovjet fogságba vetett magyar állampolgárok átlagosan 30–40%-a meghalt a fogságban	

⁸⁹ Csak a szovjet Államvédelmi Bizottság 9843. sz. T. (titkos) 1945. augusztus 13-i határozata alapján 150 ezer magyar állampolgárt engedtek szabadon, főként a közép- és délkelet-európai táborokból, s előtte a trianoni Magyarország területén lévő hadifogolytáborokból 80-90 ezer főt. (Utóbbiról bővebben lásd BOGNÁR 2012. 326–418.)

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Hadtörténelmi Levéltár és Irattár (HLI)

Honvédelmi Minisztérium (HM) Békeelőkészítő csoport iratai (Bée. cs. i.)

Honvédelmi Minisztérium (HM) elnöki (eln.) és általános (ált.) iratok

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-J-1-q Külügyminisztérium (KÜM) Hadifogoly Osztály (HDF O)

ARTYEMJEV, N.: *Magyarország felszabadítása*. Budapest, Honvéd Levéltár és Múzeum, 1950.

BOGNÁR Zalán: Budapest és környéke lakosságának tömeges elhurcolása szovjet hadifogságba (1944. december–1945. április) *KÚT* III, 2004/3–4. 99–113.

BOGNÁR Zalán: Egy csata utóélete. Budapest ostromának (hadi)fogolyvesztése(i). *Studia Caroliensia* 2000/1. 77–87.

BOGNÁR Zalán (szerk.): „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” *Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini légerekbe 1944/45–1955*. Pécs, Magyarországi Németek Pécs–Baranyai Nemzetiségi Köre, 2009.

BOGNÁR Zalán: *Hadifogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944–1945*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2012.

BOGNÁR Zalán (főszerk.): „Itt volt a végállomás.” *Halálos áldozatokkal járó német- és magyarellenes tevékenységek a Kárpát-medencében 1944–1949*. Pécs, Magyarországi Németek Pécs–Baranyai Nemzetiségi Köre, 2015.

BOGNÁR Zalán: Magyarország második világháborús hadifogolyvesztése. In: RUSIN, Ukladacs Omelján (szerk.): *60 rokov від počatku Drugoї svitovoї vijnji. Materiali mižnarodnoї naukovoi konferencii: 60 éve kezdődött a II. világháború. Nemzetközi tudományos emlékülés előadásainak anyaga*. Uzsgorod, Misztecká liniá, 2001. 46–54.

- BONHARDT Attila: A szovjet hadifogolytáborokban meghalt adatbázisa. In: KINCSES Katalin Mária (szerk.): *Elhurcolva – távol a hazától. Szovjet fogságban raboskodott és ott meghalt magyarok adatbázisa és tárgyi emlékeik 1941–1955*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2017. 77–78.
- DOMBRÁDY Lóránd–TÓTH Sándor: *A Magyar Királyi Honvédség 1919–1945*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1987.
- DUPKA György–KORSZUN, Alekszej: *A „malenykij robot” dokumentumokban*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 1997.
- FEHÉR KÖNYV: *Fehér könyv a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és polgári deportáltak helyzetéről*. (szerk.: Magyar Harcosok Bajtársi Közössége Hadifogoly-szolgálat) Bad Wörishofen, 1950.
- FÜR Lajos: Mennyi a sok sírkereszt? *Alföld* 35, 1984/9. 33–52.
- FÜZES Miklós: *Embervásár Európában. Hadifogoly magyarok a második világháborúban*. Pécs, Formatív Kft., 1994.
- FÜZES Miklós: *Modern rabszolgaság. „Маленький робот”. Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáboráiban 1945–1949*. Pécs, Formatív Kft., 1990.
- GALICKIJ, V. P.: Vengerszkije voennoplennije v SzSzSzR. In: *Vojenno-izs-toricseszkij Zsurnál* 1990/10. 44–54. (GALICKIJ 1990a)
- GALICKIJ, V. P.: Vrazseszkije voennoplennije v SzSzSzR (1941–1945). *Vojenno-izs-toricseszkij Zsurnál* 1990/9. 39–46. (GALICKIJ 1990b)
- GERHARDT Éva: Adalékok a magyar hadifogolykérdés alakulásáról a II. világháború után. A Debreceni Hadifogoly Átvevő Bizottság. *Levéltári Szemle* 1993/2. 18–34.
- GOSZTONYI Péter: *Der Kampf um Budapest 1944/45*. München, Schnell & Steiner, 1964.
- GOSZTONYI Péter: *A Vörös Hadsereg. A szovjet fegyveres erők története 1917–1989*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1993.
- GURKIN, V.: Oszvobozsgyenyije Vengrii. [Magyarország felszabadítása.] *Vojenno-izs-toricseszkij Zsurnál* 1981/4. 65–71.
- IZSÁK Lajos: *Rendszer váltástól rendszer váltásig 1944–1990*. Budapest, Kulturtrade Kiadó, 1998.
- JUHÁSZ Gyula: *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Budapest, Kos-suth Kiadó, 1978.

- KACSUR IVÁN (főszerk.): *Zakarpatszki uhorci i nyimci. Internuvannya ta deportacijni proceszi 1944–1945. Arhivni dokumenti i materiali. A kárpátaljai magyarok és németek internálásának és deportálásának folyamatai 1944–1945. Levéltári dokumentumok és anyagok.* Ungvár, 2012.
- KOROM Mihály: A magyar népi demokrácia első éve. *Valóság* XXVII, 1984/3. 1–9.
- LIPTAI Ervin (főszerk.): *Magyarország hadtörténete.* 2. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1985.
- LUKNYICKIJ, Pavel: *Magyar napló.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó–Zrínyi Katonai Kiadó, 1980.
- MAJOR Jenő: *Emléktöredékek. Visszaemlékezés az 1944. március és 1945. július közötti háborús eseményekre.* Budapest, Petit Real, é. n.
- MAKRA MÓNICA–GÁRDONYI ADRIENN: *Emlékezz ránk! ...azokra, akik egy „kis munkán” voltunk a Szovjetunióban.* Taksony, Magánkiadás, 2017.
- MENCZER Gusztáv: *A Gulág rabtelepei. A bolsevizmus népirtásának színtere.* Budapest, Századvég Kiadó, 2007.
- MURÁDIN János Kristóf: A megtizedelt város. *Korunk* XV, 2004/10. 57–65.
- MUSKOVICS Andrea Anna: Civilek elhurcolása Érdről és környékéről, 1945. január 8. In: BOGNÁR Zalán–MUSKOVICS Andrea Anna: *Budapest, Kárpát-medence – 'málenkij robot', emlékezet. Gulágkutatók VII. nemzetközi konferenciájának kötete.* Budapest, Gulágkutatók Nemzetközi Társasága, 2017. 59–72.
- N. Zs.: Megnyíltak az orosz levéltárak. Az Új Magyarország közli a névsort. *Új Magyarország*, 1992. március 14. 2.
- POLIAN, Pavel: *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migration in the USSR.* Budapest–New York, CEU Press, 2004.
- RÁNKI György: *1944. március 19. Magyarország német megszállása.* Budapest, Kossuth Kiadó, 1978.
- RAVASZ István: Budapest hadszínterré válásának tényezői 1944–1945-ben. *Hadtörténelmi Közlemények* CXII, 1999/1. 125–141.
- RAVASZ, István: Az utolsóság elsősége. Adalékok a magyarországi harcok befejezéséhez – 1945. április. In: ANKA László–HOLLÓSI Gábor (szerk.): *Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján.* II. Budapest, Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016. 413–424.

- SÁRA Sándor: *Csonka-Bereg* című dokumentumfilm, 1989.
- STARK Tamás: Budapest ostromának emberveszteségei. In: RAVASZ István (szerk.): *A budapesti csata 1944–1945*. Budapest, Honvéd Vezérkar Tudományos Munkaszervezési Osztály, 1994. 159–164.
- STARK Tamás: Hadifoglyok békében. *Mozgó Világ* 15, 1989/10. 98–106. (STARK 1989a)
- STARK Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban*. Budapest, Lucidus, 2006.
- STARK Tamás: „A magyarokat meg kell büntetni.” *História* XIII, 1991/5–6. 39–41.
- STARK Tamás: Magyarok szovjet fogságban. *História* XVII, 1995/2. 21–24.
- STARK Tamás: Magyarok szovjet kényszermunkatáborokban. *Kortárs* 2002/2–3. <http://epa.oszk.hu/00300/00381/00055/stark.htm> (Letöltve: 2017. augusztus 14.).
- STARK Tamás: *Magyarország második világháborús embervesztesége*. Budapest, MTA TTI, 1989. (STARK 1989b)
- STOMM Marcell: *Emlékiratok*. Budapest, Magyar Hírlap Könyvek, 1990.
- SZABÓ Péter: Magyar honvéd alakulatok Budapest védelmében. In: RAVASZ István (szerk.): *A budapesti csata 1944–1945*. Budapest, Honvéd Vezérkar Tudományos Munkaszervezési Osztály, 1994. 69–87.
- SZABÓ Péter–SZÁMVÉBER Norbert: *A keleti hadszíntér és Magyarország 1943–1945*. Budapest, Püedlo, é. n.
- SZAKÁCS Sándor–ZINNER Tibor: *A háború „megváltozott természete”. Adatok, adalékok, tények és összefüggések 1944–1948*. Budapest, Génius Gold, 1997.
- TÓTH Sándor: A Budapesten körülzárt ellenséges erők megsemmisítése, a főváros felszabadítása. In: SZÁVA Péter (szerk.): *Magyarország felszabadítása. Tanulmányok hazánk felszabadításának történetéből*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1975. 245–284.
- TÓTH Sándor: *Budapest felszabadítása 1944–1945*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1975.
- UNGVÁRY Krisztián: *Budapest ostroma*. Budapest, Corvina Kiadó, 1998.
- VARGA Éva Mária (főszerk.): *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941–1953)* Moszkva–Budapest, ROSSZPEN–MKTTK, 2006.
- VARGA Éva Mária: *Magyarok szovjet hadifogságban (1941–1956) az oroszországi levéltári források tükrében*. Budapest, Russica Pannonicana, 2009.

- VERESS Lajos: *Magyarország honvédelme a második világháború előtt és alatt*. 3. kötet München, 1972–74.
- VIDA István (szerk.): *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október–1948. június. Dokumentumok*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2005.
- WERTH, Nicolas: A Szovjetunió, avagy a terror uralma. Deportálás, Gulag, éhínségek. *Rubicon* XII, 2001/4–5. 17–20.
- ZAHAROV, Matvej: *A 2. és a 3. Ukrán Front felszabadító hadműveletei Délkelet- és Közép-Európában 1944–1945*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1973.
- ZIELBAUER György: *A magyarországi németiség nehéz évtizede 1945–1955*. Szombathely–Vép, Pannon Műhely, 1990.